

POPULISMUL

Analiză multidimensională

Marin DRĂMNESCU

POPULISMUL

Analiză multidimensională

**Editura ASE
București
2022**

ACADEMIA DE STUDII ECONOMICE DIN BUCUREȘTI

Copyright © 2022, Editura ASE

Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

Editura ASE

Piața Romană nr. 6, sector 1, București, România

cod 010374

www.ase.ro

www.editura.ase.ro

editura@ase.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DRĂMNESCU, MARIN

Populismul : analiză multidimensională / Marin Drămnescu. - București :

Editura ASE, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-606-34-0414-6

32

Editura ASE

Redactor: Livia Radu

Tehnoredactori: Silvia Despa, Claudia Dumitru

Coperta: Marin Drămnescu, Livia Radu

Autorul își asumă întreaga responsabilitate pentru: ideile exprimate, corectitudinea științifică, originalitatea materialului și sursele bibliografice menționate.

CUPRINS

Lista de tabele și figuri	ix
Lista de abrevieri	xi
INTRODUCERE	1
1. POPULISMUL. CONCEPT ȘI FENOMEN	5
1.1 Concepte și definiții operaționale în cercetarea fenomenului populist	9
2. FUNDAMENTARE TEORETICĂ. EVOLUȚIA CONCEPTUALĂ A POPULISMULUI	15
2.1 Fenomenul populist – ideologie, doctrină sau mișcare politică?	15
2.2 Hermeneutica fenomenului populist	18
2.3 Neo-populismul. Clarificări conceptuale. Specificități	27
2.4 Mișcări și discursuri populiste în Europa	41
2.5 Concluzii	43
3. DIMENSIUNI PSIHO-SOCIALE ALE FENOMENULUI POPULIST	46
3.1 Dimensiunea istorică	47
3.1.1 Populism. Origini și evoluție	48
3.1.2 Populism. Repere temporale. Clarificare conceptuală	56
3.1.3 Populismul latino-american. O perspectivă istorică	61
3.1.4 Populism și evoluții în Europa Centrală și de Est	64
3.1.5 Concluzii	68

3.2 Dimensiunea sociologică	69
3.2.1 Populismul între democrație și autoritarism	70
3.2.2 Mobilizarea populistă și nemulțumirea politică	73
3.2.2.1 Înlocuirea încrederii politice cu încrederea personală	75
3.2.2.2 Încredere politică <i>versus</i> încredere personală	77
3.2.2.3 Scepticism politic	78
3.2.2.4 Neîncrederea politică	80
3.2.2.5 Cinism politic și alienare	82
3.2.2.6 Cinism politic și creșterea populismului	86
3.2.3 Miturile fundamentale și fenomenul populist	88
3.2.4 Populismul între virtuți și vicii	89
3.2.5 Interdependențe între populism și demagogie	95
3.2.6 Polimorfismul fenomenului populist	97
3.2.7 Elitism, antielitism, egalitarism, autoritarism	101
3.2.8 Populism cultural	105
3.2.9 Populismul în Europa	107
3.2.10 Concluzii	113
3.3 Dimensiunea etică	115
3.3.1 Populism, etică și epistemologie	117
3.3.2 Populismul și interdependențele dintre etică și morală	120
3.3.3 Funcțiile culturale ale eticii în înțelegerea populismului	121
3.3.4 Funcțiile normative și axiologice ale eticii în înțelegerea populismului	124
3.3.5 Subiectul moral și aprecierea morală <i>vs.</i> subiectul populist	127

3.3.6 Educația morală între ideal și populism	131
3.3.7 Populism religios sau protejarea tradiției?	137
3.3.8 Concluzii	143
3.4 Dimensiunea religioasă	145
3.4.1 Populism religios. Clarificare conceptuală	145
3.4.2 Secularizarea în societatea modernă. Esențializare conceptuală	152
3.4.3 Populismul religios în Europa de Vest	155
3.4.4 Concluzii	163
3.5 Dimensiunea comunicațională	165
3.5.1 Aspecte introductive și generale ale comunicării	165
3.5.2 Elemente fundamentale ale procesului de comunicare	170
3.5.3 Mijloace verbale și nonverbale ale comunicării politice	181
3.5.4 Mijloace verbale în comunicarea politică	182
3.5.5 Discursul politic	184
3.5.6 Sloganul ca supra-sinteză a discursului politic	188
3.5.7 Comunicarea politică și limbajul nonverbal	190
3.5.8 Discursul populist	194
3.5.9 Strategii ale discursului populist	197
3.5.10 Persuasiune și manipulare în comunicarea politică	198
3.5.11 Depreciere morală prin manipulare și dezinformare	205
3.5.12 Concluzii	206
3.6 Dimensiunea psihologică	208
3.6.1 Psihologie și psihologizare în politică	208
3.6.2 Populism și personalitate. Abordare psihologică	212

3.6.3 Societatea – cadru de manifestare a populismului	213
3.6.4 „Politic” și „politică” în psihologia politică. Delimitări conceptuale	218
3.6.5 Spațiul public ca reprezentare mentală și temă populistă	221
3.6.6 Reprezentările politice în structura psihologică a omului politic	227
3.6.7 Elaborarea psihologică a self-concept-ului omului politic	239
3.6.8 Omul politic și masele	246
3.6.9 Rațional și irațional în relația maselor cu liderul politic	255
3.6.10 Concluzii	262
CONCLUZII GENERALE	265
ANALIZA MULTIDIMENSIONALĂ A FENOMENULUI POPULIST	275
BIBLIOGRAFIE	283

Introducere

În ideea de a răspunde unor provocări cu care se confruntă oricare sistem politic și oricare societate democratică, cartea tratează o problemă de actualitate, cu trimitere directă spre analiza fenomenului populist, a formelor și a dimensiunilor psiho-sociale ale acestuia și găsirea de soluții coerente prin care să poată fi gestionat, atenuat sau combătut impactul pe care populismul îl are asupra democrației și a societății în ansamblul ei.

Populismul a devenit o atitudine tot mai accentuată în întreaga Europă și cu particularități specifice în Europa Centrală și de Est, integrându-se într-un fenomen tot mai răspândit. Politicienii populiști din majoritatea țărilor Europei prin discursul lor, exploatează frustrarea socială generată de problemele economice indicând vinovații principali: corupția, elitismul politic și imigranții. Pe acest fond, în special în centrul și estul Europei ei atacă sistematic instituțiile democratice, parlamentul, deciziile instanțelor de judecată, sistemul de justiție în ansamblul său, băncile centrale, neutralitatea politică a funcționarilor publici și independența presei. Și toate acestea în numele poporului insinuând ideea că deciziile luate sunt juste și eficiente încercând să satisfacă solicitările subiective ale populației, înțeleasă ca un corp omogen, unitar. Din această perspectivă, populismul devine o atitudine favorabilă îndeplinirii unor doleanțe ale poporului, împotriva intereselor reale ale acestuia.

Pentru a înțelege mai bine complexitatea acestei mișcări, o abordare interdisciplinară și multidimensională poate oferi răspunsuri la întrebări de tipul: (a) ar trebui să înțelegem populismul ca fiind o amenințare la adresa sistemului democratic liberal sau o provocare? (b) aceste aspecte odată depășite pot genera rezistența și stabilitatea democrației occidentale? (c) există posibilitatea ca partide de tipul Austrian Freedom Party (FPÖ), Dutch List Pim Fortuyn (LPF), Forza Italia (FI) sau Vlaams Belang (VB) să fie percepute ca o patologie a sistemului democratic? (d) sunt revendicările și cerințele populiștilor privind reînnoirea democrației cu adevărat o salvare pentru elita politică și pentru sistemul birocratic, care nu mai sunt văzute ca

reprezentanți de către cetățeni?¹ – ceea ce reprezintă o perspectivă care poate face inteligibil și în final, controlabil un astfel de fenomen.

Provocările la care sunt supuse democrațiile și organizările sociale în actualul context al (post)modernității sunt deosebit de complexe, solicitând soluții adecvate și eficiente. În condițiile în care schimbările ce se produc în mediul social și politic sunt extrem de dinamice și cu efecte greu predictibile, factorul politic, prin deciziile sale, devine determinant pentru articularea coerentă și prin soluțiile oferite și asumate.

Societatea actuală, în general, precum și diversele sectoare ale vieții sociale sunt supuse constant unor redefiniri și adaptări la prezent, pe de o parte, și unei clarificări a raportului cu domeniile științifice a căror obiect de cercetare se constituie: științele sociale, antropologia, etica, psihologia, filosofia, morala și cultura, de care sunt strâns legate. Din acest unghi de vedere oricare ideologie politică, oricare mișcare politică este privită și înțeleasă atât ca o componentă strategică a dezvoltării unei națiuni, dar și ca un proces de adaptare prin transmiterea moștenirii și tradițiilor particulare a curentelor de gândire a școlilor de profil sociologic, psihologic, filosofic sau moral.

Având în vedere această perspectivă, abordarea multidimensională a înțelegerii populismului este centrată pe elementele care caracterizează politica în general și fenomenul populist, în special, și totodată, pe analiza efectelor posibile produse de discursul și acțiunea populistă.

Populismul, ca tip de manifestare, însoțește toate formele de guvernare și toate regimurile politice dintotdeauna însă impactul cel mai profund îl are asupra organizărilor de tip democratic.

Este evident că populismul este tot mai prezent atât în discurs, cât și în atitudine în peisajul politic al Europei în general. El apare, se conturează și se dezvoltă tot mai puternic în spațiile în care democrația reprezentativă se confruntă cu lipsa de soluții, cu eșecuri parțiale, oferind iluzii celor care nu mai pot elabora răspunsuri în limita puterii lor de înțelegere și de adaptare.

¹ Tom Bryder, *Xenophobia, Politics and Right Wing Populism in Europe*, University of Copenhagen, Faculty of Social Science, Department of Political Science, Winter 2009. [http://politicalscience.ku.dk/international_students/present_international_students/taking_exams/past_papers/Populism_a_threat_or_a_challenge_for_the_democratic_system.pdf].

Populismul este un concept, frecvent utilizat în studiul politicii, concept care are diferite înțelesuri în funcție de context sau de autor.²

Majoritatea specialiștilor recunosc dificultatea realizării unui consens referitor la impunerea unei definiții clare dată fenomenului populist deoarece acesta prezintă calitatea de a putea fi înțeles diferit, în situații variate.

Astfel, comportamentele populiste se pot exprima într-un spectru politic divers, fie de dreapta fie de stânga, pot declanșa reforme, pot coagula mase de oameni sau induce o percepție generală în funcție de care se dezvoltă variate comportamente sociale. Concomitent, aceste comportamente se pot manifesta fie în mediul urban, fie în cel rural și pot angrena energii atât din tabăra progresistă, cât și din cea conservatoare³. Ce caracterizează aceste manifestări este faptul că ele nu au un invariant, o constantă specifică, ele fiind multclasiale,⁴ multidimensionale și slab organizate.

După Alexandre Dorna, ne găsim în fața unui nou ciclu populist.⁵ Uzura continuă a mecanismelor democratice a facilitat revenirea și consistența populismului iar elitele politice se dovedesc a fi incapabile să gestioneze acest fenomen în continuă creștere. Ca urmare a acestei recrudescențe, elita intelectuală tinde să se retragă din viața politică într-un context în care este favorizată confuzia dintre ideologie și calculele electorale și economice.

Pe acest fond, strategiile politice devin tot mai personale, iar interesul pentru un ideal colectiv se diluează tot mai profund.

Populismul nu s-a ivit *ex-nihilo*, ci după o lungă perioadă de epuizare culturală și ideologică a elitelor de la putere.⁶ Faptul că fenomenul populist atrage atenția asupra coruziunii guvernării democratice și poate genera

² Robert H. Dix, *Populism: Authoritarian and Democratic*, în *Latin American Research Review*, vol. 20, no. 2, 1985, p. 29.

³ Răzvan V. Pantelimon, *Populismul european post-Lisabona. Mit mediatic sau realitate*, *Revista de Științe Politice și Relații Internaționale*, vol. 9, no. 2, 2012, pp. 15-29.

⁴ Hans Jürgen Puhle, *Populismo en América Latina*, în *Revista de Ciencia Política*, vol. 9, nr. 1, 1987, p. 88.

⁵ Lavinia Betea, *Crizele democrației și fetele populismului*, *Cultura* nr. 63, 2007, Secțiunea: *Cultura interogației* [<http://revistacultura.ro/cultura.php?articol=983>]

⁶ *Ibidem*.

mișcări de revoltă socială, fără un program articulat și fără obiective precise, a constituit un element esențial pentru înțelegerea fenomenului, a genezei, a identificării formelor și mecanismelor sale de funcționare precum și pentru studiul posibilităților și mecanismelor democratice de atenuare, diminuare sau chiar combatere a acestuia.

În acest context, analiza fenomenului populist implică o abordare multidimensională a populismului, abordare ce poate determina o înțelegere mai cuprinzătoare și mai profundă a acestui fenomen regăsit atât în sfera politică, cât și în domeniul economic, etic, educațional, religios, psihologic, ca urmare a diverselor evoluții și decizii politice, fie naționale fie comunitare. Perspectiva multidimensională facilitează identificarea problemelor cu care s-a confruntat și se confruntă societatea actuală în raport cu acutizarea populismului, care sunt condițiile, conduitele, factorii și/sau deciziile care l-au cauzat și creează un suport solid și valid pentru luarea unor soluții politice, etice sau de natură socio-psihologică necesare optimizării, remedierii sau înlăturării efectelor populiste și propunerea unor posibile direcții de imunizare sau control a acestora în special din perspectivă politică.

Analiza multidimensională a fenomenului populist se înscrie în contextul generos al cercetării fundamentale orientate, urmărind căutarea, demonstrarea și producerea cunoașterii și cunoștințelor științifice necesare înțelegerii populismului, precum și promovarea rezultatelor în vederea utilizării acestora în cercetări aplicate.

Este de tip orientat pentru că furnizează un tip nou de cunoaștere a fundamentelor fenomenelor și faptelor observabile ale manifestărilor populiste, fără a avea în vedere vreo aplicație particulară. În mod concret analiza multidimensională a fenomenului populist, înțeleasă ca o cercetare de tip fundamental, are un puternic caracter formativ, asigurând dobândirea de noi cunoștințe necesare înțelegerii acestuia. Dintr-o altă perspectivă, analiza multidimensională asigură cadrul teoretico-științific pentru formularea și verificarea ipotezelor, modelelor conceptuale și a unor noi teorii explicative ale populismului.